

Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Modern irodalom

Hortainé Sereg Mariann

**A paródia mint affirmáció:
Karinthy Frigyes paródiáinak szerepe a nyugatosok népszerűsítésében**

PHD ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Témavezető: Dr. Kappanyos András egyetemi docens

Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Kecskeméti Gábor intézetigazgató egyetemi tanár

Miskolc

2013

I. A kutatás célja

Karinthy Frigyes máig talán legnépszerűbb, *Így írtok ti* című kötetének szövegeit az irodalmi paródiák prototípusaiként tartja számon a köztudat. Disszertációmban a művet vizsgálva arra a kérdésre keresem a választ, hogy a paródia, ez az alapvetően szubverzív, kritikai célzatú jelenség működhet-e megerősítésként az irodalmi kánon szempontjából.

Az *Így írtok ti* 1912-es kötetes kiadásának szerkezetét és jelentőségét már többen értelmezték. Elsősorban a Fidibusz-beli első közléshez viszonyított eltérések, kihagyások váltak gondolkodás tárgyává, a kötet (Karinthy életében megjelent, illetve későbbi) kiadásainak filológiai-textológiai szempontú egybevetését pedig jelen dolgozat végzi el. Ez utóbbi vizsgálat a szövegelemzésekhez és a kötetkompozíció változásainak értelmezéséhez is tanulságokkal szolgál.

Tudjuk, hogy Karinthy a Nyugat megindulásával párhuzamosan kezdte el írni torzképeit, de a folyóirat nem vállalt közösséget a később kötetben megjelenő paródiákkal, a torzképgyűjtemény mégis szerepet játszott a Nyugat és alkotói népszerűsítésében. A dolgozat munkahipotézise szerint a paródia műfaja alkalmas affirmatív gesztusra a parodizált tárgyat tekintve, ezáltal normaközvetítő jelentőséggel bír. Az *Így írtok ti* szerepének vizsgálata során a kötet korabeli fogadtatása és Karinthy Frigyes ellentmondásos Nyugat-beli helyzete szintén kulcsfontosságú kérdés.

II. Alkalmazott módszerek és felhasznált források

Hogy közelebb kerüljünk a Karinthy-műhöz és jelentőségéhez, megkerülhetetlen a paródiáról való gondolkodás, definiálásához pedig a jelenség eredetének kutatására is szükség van. A viselkedés-lélektan eredményeit segítségül hívva parodizáló képességünket mint elemi magatartásformát vizsgáltam a hétköznapi kommunikációban is gyakori eltúlzott imitáció formájában – ebből eredeztetve a paródia szekunder jellegét.

A paródia kezdeteit először a görög és római irodalom komédiához köthető vagy humoros-szatirikus alkotásaiban kerestem, majd egy áttekintést adtam arról, hogy a nagyobb esztétikai rendszerekben milyen szerepet szántak a komikus műfajoknak, s köztük a paródiának. A paródiáról való gondolkodás feltérképezése során a humorról és a komédiáról szóló elméleteket a műfajra vonatkoztattam, csak hogy ez a módszer nem tűnt kielégítőnek, általános komikumelméleti csomópontokra irányította a figyelmet, azonban a paródiát csak érintőlegesen vizsgálta. A továbbiakban röviden ismertettem Margaret A. Rose *Parody: Ancient, Modern, and Post-Modern*

című összefoglaló munkáját, mely a paródia fogalmának változását követi nyomon a kezdetektől a posztmodern értelmezésekig, és Linda Hutcheon *A Theory of Parody* című könyvének tanulságait, mely egy tágabb értelemben vett paródia-értelmezést mutat be 20. századi képzőművészeti és irodalmi alkotások esetében. A paródia társadalmi szerepét különböző történelmi korszakokban vizsgálva elsősorban Mihail Bahtyin nevetéselméletét hasznosítottam, megállapítva, hogy a felszabadító karneváli nevetés az irodalmi paródia esetében is jelen van, ott is a normák engedélyezett átlépése játszódik le.

A Karinthy művét megelőző korszakok és parodisztikus művet alkotó magyar szerzők áttekintésének célja, hogy az állandó műfaji jegyeket jellegzetes magyar példákon mutassa be, felvázolja a paródia fogalmának változását, s az irodalmunkban fellelhető humorról és komikumról szóló elméleti műveket minél nagyobb számban gyűjtse egybe – ezzel elhelyezve a magyar hagyományban Karinthy paródiáiról és elméletalkotói tevékenységét. Fontos megjegyezni, hogy Karinthy Frigyes is foglalkoztatta a humor kérdése, rövid feljegyzései mellett *Nevetés* című esszéjében egy merőben új, meglepő elméletet tett közzé, mely továbbgondolásra érdemes az *Így írtok ti* szövegeire vonatkozóan is.

Karinthy Frigyes első kötete több értelemben véve nyitott mű. Kiadásainak egymás mellé állításakor szembetűnő, hogy a szövegkorpusz folyton változott és változik. Két lehetséges út van, ha ezt a helyzetet kezelni akarjuk: kitüntetett jelentősége miatt az 1912-es, első kiadást, avagy az ultima editio elve alapján az 1928-9-es gyűjteményes kiadást tekintjük „a” műnek, nem törődve további változataival. A szerkesztők legtöbbször egy harmadik utat választottak, a műfaji válogatás során minden paródiának mondható Karinthy-írást az *Így írtok ti* részének tekintettek. Jelen dolgozat a kiadások összevetése során ezt a harmadik utat vizsgálja, az elemző részben azonban elsősorban az 1912-es műről és annak korabeli recepciójáról, illetve szerzőjének akkori helyzetéről gondolkodik. Dolgozatom negyedik fejezetében Karinthy Frigyes parodizáló eljárásait szintén az első kiadás költemény-paródiáiban, majd prózai szövegeiben vizsgáltam. A kérdésfeltevés nem új, hiszen már Szalay Károly is összevet néhány paródiát monográfiájában, hogy kiderítse, mi teszi sikeresebbé és találóbbá Karinthy szövegeit másokénál. A szövegelemzések során a sikeresség okát a paródiák három szintjének elkülönítésével, és néhány szembetűnő paródia-poétikai eljárás azonosításával kíséreltem meg feltérképezni.

Karinthy Frigyes és a Nyugat viszonyát már több kutató is igyekezett árnyalni. Ennek felvázolása során fontosnak tűnt bemutatni, hogy hogyan gondolkodott a szerző az az irodalom jelentőségéről, és a művészet szerepéről az *Így írtok ti* darabjainak születésekor. A Nyugat márkanévként való megképződését és az *Így írtok ti* kiugró népszerűségének lehetséges okait a

reklámpszichológiából kölcsönzött fogalmak adaptálásával értelmeztem. Karinthy Frigyes paródiáinak normaközvetítő és népszerűsítő szerepét a paródia információközvetítő, affirmatív tulajdonságából, a kötet kánon-kijelölő szerkesztettségéből, a Nyugat-propaganda sorába való beilleszthetőségéből, továbbá szerző és mű egyszerre irodalmon belüli és kívüli helyzetéből eredeztettem.

III.A kutatás eredménye, hasznosítási lehetőségek

A paródia alapvető viszonya az eredeti műhöz a szubverzió. Mint szubverzív jelenség mindig periférikus is, hiszen a „komolyhoz”, a rendhez mellékesen kapcsolódik, általában nem kerülhet fölébe. A paródia szekunder jellege is szembetűnő, hiszen nem önálló műfaj, bármilyen műnemű és műfajú alkotás formáját és sajátosságait képes felvenni. (Bizonyos műfaji megkövülések azonban kimutathatók, például az eposz-paródia vígeposz néven önálló műfajjá lett.) Ha azonban nem műfaj, akkor technicista felfogás szerint eljárásnak, módszernek tekinthetjük, a humanisztikusabb megközelítés szerint pedig egyfajta alapműhöz való hozzáállásnak, habitusnak. Mint eljárás vagy módszer (vagy, ha úgy tetszik, alakzat) talán az eredeti mű hiperbolikus vagy ironikus ismétléseként definiálható. A paródia mint alakzat azért problematikus, mert az olvasótól függ, hogy jelöltségét felismeri-e vagy sem. Csak akkor tekinthető jelölt grammatikai-logikai alakzatnak, ha az olvasó felismeri benne a parodizált művet és az attól való eltéréseket – ha viszont nem ismeri fel, akkor jelöletlen marad számára, vagyis nem olvassa a művet paródiaként. A paródia mint habitus az eredeti mű újraalkotása nevetségessé tevő, kritikai, tisztelő vagy bármi egyéb céllal. Ennek a megközelítésnek nehézsége abból adódik, hogy a parodizáló habitust megragadandó kizárólag szándéktulajdonítás révén vagyunk képesek fogalmat alkotni a paródiáról.

A paródia ókori eredetének vizsgálata szerint a műfaj leginkább a komédia különböző formáihoz köthető, míg a lírában a iambossal vagy a szatírával rokonítható. A mai paródia fogalmához legközelebb a mítosz- vagy eposzparódiák (ahol magasztosság és a kisszerűség áll szemben egymással) állnak, illetve a konkrét személyt gúnyoló művek (kevés ilyen maradt fenn). A típusok megjelenítése is egyfajta stílusparódia ugyan, mégis – általánossága miatt – a fogalom tágabb jelentéskörébe tartozik. Jelentősége abban áll, hogy a paródiáírás egy fontos mozzanatát tartalmazza: a típusképzésnél éppúgy jellegzetes vonásokat emel ki és nagyít fel a szerző, mint ahogy a paródiászerző teszi irodalmi alkotások (és alkotóik) jellegzetes stílusjegyeivel. Az ókori példákban tárgyuk szerint elkülönülnek az élet dolgait, társadalmi jelenségeket megjelenítő és az irodalmi

művet vagy stílust utánzó művek – az utóbbiakat nevezhetjük szorosabb értelemben vett paródiának. Céljuk szerint beszélhetünk szórakoztató/nevettető illetve bíráló/kritizáló komikus alkotásokról – mindkét gesztus jelen van a mai paródia-felfogásokban is. A társadalmi háttér szemügyre vétele azt mutatta, hogy a szabad demokrácia kedvez a paródiának, a látszat-szabadság sokkal inkább a sztereotipikus vagy burkolt megjelenítést teszi lehetővé (fabula palliata), míg az önkényuralmi rendszerekben a bujtatott kritika lehet életképes.

Karinthy Frigyes paródiái nem előzmény nélküliek a magyar irodalomban, szerzőjük bizonyára maga is ismerte Csokonai Vitéz Mihály vagy Arany János humoros műveit, és tudjuk, hogy hatással volt rá többek között Rákosi Viktor, Marcel Proust és Stephen Leacock munkássága. A dolgozat továbbá Karinthy-előzményként vizsgálta a 19. századi élclapokat, hiszen ezek jelentősen megalapozták paródiáinak megjelenését a *Fidibuszban*, azáltal, hogy parodisztikus típusokat teremtettek, illetve életképes travesztia- és paródiaformákat dolgoztak ki. A magyar irodalomról szóló fejezet komikumról gondolkodó magyar literátorokat is bemutatott, ezek közül a legfontosabbnak Kölcsey Ferenc tanulmánya, *A leányőrző* 1827-ből, és Szigetvári Iván átfogó igényű munkája, az 1911-es *A komikum elmélete* bizonyult.

Az *Így írtok ti* kiadásainak textológiai vizsgálata során összevettem a Karinthy Frigyes életében megjelent edíciókat és a későbbi, ún. teljességre törekvő, oktatási célra szánt és népszerű kiadásokat és az alkalmazott szerkesztői elveket. Kiderült, hogy Karinthy Frigyes 1912-ben megjelent kötetének kompozíciója eltér a *Fidibuszban* korábban közölt paródiák kerettörténetétől, fikciós terének rétegzettsége szempontjából átmenetet jelent a sajtóközlések és a későbbi kötetkiadások között. A „kezdő író” folytatásos megjelenésekből, az *Egy kezdő író vázlatkönyvéből* című sorozatból kirajzolódó alakja háttérbe szorul a kötetes kiadásban, a paratextusnak köszönhetően pedig inkább fiktív antológiaként értelmezhetjük azt. Ezt a törekvést viszik tovább a későbbi kiadások is, melyekből végleg eltűnik a „kezdő író”, előszeretettel rendszereznek műfajok és műnemek szerint, és egyre inkább az alfabetikus rendet követik. Az *Így írtok ti* eredeti fikciós tere a későbbi kiadásokban megváltozott, a hangsúly az antológia-jelleg felé tolódott – ezt a tendenciát maga a szerző indította el az 1921-es bővített kiadással. Ugyanakkor a szerkesztők önkényes válogatása, s az eredeti mű felépítésének szétzilálása megszüntette azt az izgalmas többrétegű jelentést, melyet az utóbbi idők fejleményei (Matúra-kiadás, hasonmás-kiadás) újból megjelenítenek.

A Karinthy-mű nemcsak abban az értelemben nyitott, hogy szövegei, szerkezete folyton változott, hanem műfaji szempontból sem egyértelműen besorolható. Maga a szerző „irodalmi torzkép”-nek illetve „irodalmi karikatúrák”-nak is nevezi írásait, melyek egyaránt merítenek a travesztia, a paródia, a pastiche és a szatíra egyetemes műfaji hagyományaiból és a századfordulón

divatos élclapok sajátos humorából. Négy jelentősebb műfaji csoportot különítettem el az *Így írtok ti* darabjai esetében: a stílus- vagy műfajparódia illetve a travesztia inkább eljárásnak, módszernek tekinthető, míg egyes darabok a szatíra és a humoreszk műfaji jegyeit mutatták.

Karinthy irodalmi karikatúráinak parodizáló eljárásait vizsgálva poétikai-stilisztikai szinten az eredeti műből változatlanul beemelő, imitáló és referáló eljárásokat különböztettem meg. A tematikus jegyek a paródiákban az olvasói ráismerés miatt fontosak, a vers-, dráma- és próza-szövegek szinte mindegyike egy eredeti, ismert művet és témát dolgozott át. A legtöbb esetben a tematikus-motivikus jegyek változatlan beemelésével találkozhattunk, melyek legtöbbször nem maradnak végig változatlanok, átkontextualizálásuk általában a paródia szervező alakzata avagy csattanója. A tematikus szinten és a referenciális poénok között egyaránt szerepeltek azok a paródiabeli motívumok, melyek az írói szándékot és a közönség reakcióját, ízlését érintik, ugyanakkor sokszor a poétikai-stilisztikai jegyek karikírozása sem elválasztható a másik két szinttől, hiszen egyszerre válhatnak témává és referenciális poénná. Explicitációnak neveztem azt a módszert, mellyel a paródia az irodalmi mű kiszámítható működését és elvárt hatását teszi nyilvánvalóvá. A drámaparódiák esetében különösen a szerzői instrukciók jelentettek gazdag leőhelyet a színházi klisék, a drámai cselekménybonyolítás, a karakterábrázolás, a színpadi hatáskeltő eszközök kimutatására.

A különböző parodizáló módszereket a paródiáíró feltételezett rokon- illetve ellenszenvének kimutatására alkalmasnak véltem. E feltételezést egyetlen jelenség erősítette meg: a paródiák zárata sokszor szintváltást eredményez, azaz a hosszabb stílusimitációt követően gyakran találkozunk biográfiai-referenciális csattanóval, melyben a parodizált személy előlép és valamilyen tulajdonsága lelepleződik. A személynek szóló szúrások azonosítását megnehezítette, hogy a lírai és a prózai darabok más-más módon konstituálják a beszélő személyét. A lírai szubjektum jelenléte nagyon erős (mert az első nyugatosoknál is a romantikában gyökerezik), ezért a paródia szempontjából is kiaknázható, oly módon, hogy maga a lírai beszélő leplezi le saját emberi vagy költői magatartását. A prózai darabok elbeszélői szubjektuma kicsit más, áttételesebb, rejtettebb a szerző személyes jelenléte, a személyére utaló poénokat gyakran a szereplőkkel mondatja ki a paródia. A Mikszáth- és Eötvös-paródia azért más, mert ők egy régebbi, konzervatívnak mondható elbeszélői attitűdöt képviselnek, ott a személyes, mesélős, anekdotizáló beszélői jelenléte túlozza a paródia, mely a Nyugat idején már idejétmúltnak, túlhaladottnak hatott.

Általában azt gondoljuk, hogy a paródia akkor tud igazán működni, ha az olvasónak előismeretei vannak a parodizáltakról, s a már ismert vonásokat megleli a paródiában felnagyítva, kiforgatva, átkontextualizálva. Azonban a paródiaszöveg az olvasó számára ismeretlen szerzőről is

közvetít információt, mivel (legalább) két szöveget kínál egy művön belül: a maga torzított módján fontos ismeretanyagot hordoz az eredeti műről, így az irodalomban járatlanabb befogadó is megismerhet például a Karinthy-paródiákból egy-egy szerzőre jellemző témaválasztását, érzékelheti a felnagyított stílusjegyeket, továbbá a tartalomjegyzék találó jelzője alapján is képet kap a szerzőről. A paródia kettős struktúrájából adódó információközvetítésnek köszönhetően az előismeretekkel rendelkező irodalomértő és a kevésbé tájékozott laikus olvasó is élvezheti a művet.

A zárófejezetben került sor Karinthy Frigyes Nyugat-beli helyzetének, és az *Így írtok ti* fogadtatásának vizsgálatára. Karinthy főként paródiái és karcolatai révén népszerű, de a Nyugatnak kritikusként és tárcáíróként dolgozik, s ez a kettősség izgalmas, kiaknázatlan területet kínál a szövegek szempontjából is – ennek bemutatására sajnos jelen dolgozat nem vállalkozhatott. Továbbá a paródiagyűjteménytől való nyugatos elhatárolódás és Kosztolányi Dezső egyes kritikai meglátásai mögött fölsejlett az elitista és a populáris irodalom összeütközésének problémája, mely különösen érdekes kutatási irányt kínálhat a sikeres és népszerű – s ennek hátrányaitól szenvedő – Karinthy Frigyes esetében.

A Nyugat brandként való megképződésének vizsgálata a reklámpszichológiából kölcsönzött fogalmak adaptálásával bemutatta, hogy a Nyugat az idők során nemcsak márkajelzéssé vált, de vállalat-személyiségnek (corporate identity) is tekinthető, mely a tudatos imázsformálás részeként, illetve a róla kialakult kép fenntartása érdekében élt a reklám (hirdetések, jubileumi és emlékszámok), a szponzoráció (Nyugat kiadó) és a PR tevékenység (író-olvasó találkozók, matiné, anketók) eszközeivel. Bár nem propaganda céllal született, de maga az *Így írtok ti* is korán márkajelzéssé vált, és így beilleszthető a Nyugat-propaganda eszközeinek sorába.

Az *Így írtok ti* normaközvetítő hatásának jelentősége, hogy szélesebb olvasói réteggel ismertette meg alakjait, mégpedig az irodalom egy periférikus eszköze, a paródia segítségével. A paródia affirmatív hatása Karinthy műve kapcsán több összetevőből eredeztethető. Egyrészt a műfaj alapvető információközvetítő tulajdonságának köszönhetően a befogadó egy számára ismeretlen szerzőt is megismerhet a paródiából. Másrészt ehhez hozzáadódnak Karinthy egyedi paródia-poétikai eljárásai, melyek a szintváltó biográfiai-referenciális csattanók révén szimpátiát és ellenszenvet is közvetítenek (a nyugatosok javára), harmadrészt minderre ráerősít a kötet (és szerző) irodalmi pozíciója, mely egy köztes helyzetként értelmezhető a „szakma” és a laikus olvasók között. Az *Így írtok ti* egyszerre kívülről és belülről nézve mutatja meg az irodalom működését, benne nemcsak az írók modora, az írás folyamatának mikéntje, hanem a közönség olvasási szokásai és az irodalom intézményrendszere is lelepleződik. Ennek következménye pedig súlyos kérdés: mi egyáltalán a

művészet és mi az irodalom, ha az egyéni stílus kiszámítható és lemásolható, az olvasói reakció pedig megtervezhető?

Az *Így írtok ti* többszörös paradoxona abból fakad, hogy a kezdetektől széles körben népszerű, és elsősorban a magas irodalmat ismertette-szerettette meg egy, a magas irodalom szempontjából kevésbé értékes (vagy annak vélt) műfajon keresztül. Továbbá abból, hogy a paródiák népszerűsége összekapcsolódott a Nyugat hírnevével: annak ellenére, hogy fiatal szerzőjének művészetfilozófiája távol állt a nyugatos nézetektől és kötetével épphogy az irodalom irodalomként való működésére kérdezett rá, a paródiagyűjtemény elősegítette a szerző, a műfaj, a Nyugat és általában véve az irodalom széles körű ismertségét.

IV. A munka témaköréből készült publikációk jegyzéke

KAPPANYOS András, SEREG Mariann, *Fordítható-e a paródia? = Docendo discimus: Doktoranduszhallgatók és témavezetőik közös tanulmányai a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájából*, Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája, Miskolc, 2013, 78–102.

Az Így írtok ti szövegeinek textológiai vizsgálata, *Irodalomtörténeti Közlemények*, (5)2012, 554–569.

Az Így írtok ti fikciós teréről, *Irodalomismeret*, (2)2011, 53–63.

(Online verzió: <http://irodalomismeret.hu/linkek/106>)

Poétikai, tematikai és biográfiai szintek az Így írtok ti költő-paródiáiban, *Literatura*, (3)2010, 258–268.

Parodisztikus típusalkotás: az Így írtok ti előzményei a 19. századi vicclapokban, Miskolc, ME, 2010 (Doktoranduszok Fóruma szekciókiadványa), 71–75.

Az Így írtok ti szövegeinek textológiai vizsgálata, Miskolc, ME, 2009 (Doktoranduszok Fóruma szekciókiadványa), 17–21.

A paródia születése, Miskolc, ME, 2008 (Doktoranduszok Fóruma szekciókiadványa), 61–65.